

Артем Кошелєв
Магістрант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Легітимізація суб'єктивності історика у європейській та американській постмодерній теорії історичних досліджень

В статті проаналізовано основні принципи, на яких ґрунтуються позиції європейських й американських істориків та теоретиків історичної науки у вирішенні питання суб'єктивності дослідників минулого постмодерної доби. Розглядаються окремі категорії постмодерної методології історії, які дозволяють легітимізувати суб'єктивність історичних текстів.

***Ключові слова:** постмодерн, історичний наратив, риторика, сюжет, метафора, «метафорична істина».*

Дискусії з приводу можливостей наукового пізнання минулого постали перед історією з часів її становлення як фахової дисципліни. Поява цієї проблеми пов'язана із окресленням критеріїв наукового знання у природничих та соціальних науках. Вони стали вирішальними для визначення т.зв. «науковості» знання. Емпіричне дослідження реальності, експериментальна перевірка розроблюваних теорій, застосування загальних законів логіки тощо сформували модель науки покликану уникнути суб'єктивності при дослідженні об'єктивної реальності. Намагання застосувати ці базові критерії для наукового вивчення минулого поставили питання щодо можливостей його дослідження, використовуючи інструментарій, яким послуговуються науковці природничих галузей.

Проблема суб'єктивності історичного пізнання є досить дискусійною і в наш час. В Україні, наприклад, історія і посьогодні відтворюється на засадах телеологізму, не зважаючи на зміну сутності сучасного гранд-наративу. Це свідчить про те, що проблема суб'єктивності в історичних дослідженнях

залишається не вирішеною, а істориків і досі звинувачують у тенденційності та кон'юнктурності.

У цій статті зроблено спробу проаналізувати принципи, на яких ґрунтуються погляди європейських й американських істориків та теоретиків історичної науки у вивченні питання суб'єктивності дослідників минулого в добу постмодерну. В основу дослідження було покладено інтерв'ю істориків, філософів історії та літературознавців другої половини ХХ століття, зібрані польською дослідницею Евою Даманською протягом 90-х рр. ХХ століття [1]. Такий вибір зумовлений тим, що автори, яких опитувала пані Е. Доманська, звертаються до своїх же праць, написаних десять-двадцять років назад; вони аналізують інтелектуальний клімат, в якому їм доводилося працювати протягом 1970 – 1980-х рр. і подають прогнози щодо розвитку історичної науки у ХХІ столітті. Надані ними оцінки власної діяльності дозволяють з'ясувати їхні позиції щодо питань постмодерної теорії історії у певній динаміці.

Окрім зазначених інтерв'ю, ми використовували праці окремих істориків та теоретиків історичної науки. Це праці Х. Уайта [2; 3], Ф. Анкерсмита [4], Є. Топольського [5], В. Вжосека [6] та Е. Доманської [7]. Спираючись на них можна виокремити характерні риси постмодерного бачення процесу вивчення минулого і визначення ролі історика у відтворенні подій.

Мета статті полягає у визначенні тих концептуальних засад наукового дослідження минулого, які покликані легітимізувати суб'єктивність історика, та їхньої критики. Це дозволить розширити уявлення щодо проблем постмодерної методології історії у питанні «узаконення» суб'єктивності історичних праць.

Метод нашого дослідження полягає у з'ясуванні характерних для вказаних вище вчених параметрів, навколо яких здійснювалися спроби легітимізувати суб'єктивність історика. Нами окреслено такі параметри, які і визначають структуру дослідження:

- 1) ставлення до істини в історичному пізнанні;
- 2) ставлення до риторичних аспектів історичного тексту;
- 3) сприйняття загальних засад історичного пізнання (наявність аксіом пізнання);
- 4) розуміння історії як конструкту.

Проблема істини є ключовою у постмодерній методології історичного пізнання.

Постмодерне сприйняття істини у дослідженні минулого відходить від кореспондентського бачення цієї категорії, яке було поширеним в інших теоріях. Ця опозиція до істини як відповідності є важливою характеристикою постмодерного бачення минулого. Межа між істинним та неістинним розмивається, а відтак розмивається і поняття минулого в традиції, започаткованої Леопольдом фон Ранке, який намагався «відтворювати його таким, яким воно було насправді». Дослідники, які сприйняли умови постмодерну у питаннях істини, таким чином, відкрили шлях для легітимізації суб'єктивності історика.

Розмивання поняття «істина» відбувається на основі відходу від сприйняття мови як прямого ретранслятора реальності, у тому числі й реальності минулого. Американський дослідник Хейден Уайт, засновник тропологічної теорії історичного дискурсу, визначив це так: «Горгій і Протагор виявили, що немає єдино правильного способу мовлення про світ і способу його репрезентації, оскільки мова є довільною у своєму відтворенні світу, про який вона говорить. Чи істинна мова, чи правильна вона, чи правдива вона, – залежить від того, хто має владу визначати це... Ті, хто визначають, хто буде мати владу, право та авторитет, ті визначають й те, яка мова є правильною...; значення завжди виробляється; істину не знаходять, а створюють»[1, с.37–38]. Це зауваження Х. Уайта є важливим для розуміння зв'язку постмодерної теорії історичних досліджень із риторикою, мова про яку піде нижче.

Інший американський дослідник, професор латини Ханс Кьоллнер також дотримується позиції Х. Уайта щодо істини. Риторичний аспект істини Х. Кьоллнер вбачає у тому, що істина – це завжди істина певного моменту. Свою позицію автор пояснює тим, що істину не можна розглядати у відриві від того, хто її сприймає. Це зауваження набирає особливого значення в історії, оскільки звинувачення у бік об'єктивності пізнання минулого ґрунтуються саме на тому, що історики прагнуть працювати для цільової аудиторії, не зважаючи на те, якою є «справжня» історія. Позиції Х. Уайта і Х. Кьоллнера демонструють неможливість описати «істинне» минуле. Останній так визначив своє ставлення до цього питання: «...специфічна конфігурація аргументів, свідчень і фактів риторично утворюють істину у певному часі та просторі. Істина – це те, що правдоподібно і переконливо для універсальної аудиторії. Але я сумніваюся в існуванні універсальної аудиторії в рамках будь-якого людського досвіду... Те, що ми маємо, є розповіді, істинні для цього простору і часу» [1, с.62].

Нідерландський дослідник Франклін Анкерсміт має більш компромісну позицію щодо істини в історичному пізнанні. Він враховує можливість застосування цієї категорії спираючись на етапи діяльності історика: збору інформації та її репрезентації. На етапі збору інформації, на думку Ф. Анкерсміта, історик спроможний трансформувати інформацію в істинні або хибні твердження. Але на етапі синтезу результатів історичного дослідження історик вже пропонує «певне бачення подій, виходячи з якого ми можемо дивитися на частину минулого, яку шукаємо» [1, с.112]. Отже, етап синтезу результатів та створення цілісного історичного тексту призводить до втрати безпосереднього зв'язку нарративу із минулим. Нідерландський вчений вводить поняття «нарративні субстанції» - лінгвістичні сутності, які втілюють синтетичне бачення минулого, але прямого з ним зв'язку не мають. Проте індивідуальні твердження, які містить нарратив, можуть мати істинні відсилання до минулого [1, с.112]. Отже,

позиція Ф. Анкерсмита полягає у визначенні суб'єктивності історика як неминучому факті.

Інший погляд на проблему має Георг Іггерс. Аналізуючи істинність історичних нарративів, він визнає наявність ідеологічного компоненту у будь-якому історичному тексті та сприймає існування риторичного аспекту в них. Однак, він вважає, що метафора (важлива риторична категорія у постмодерній методології історії, яка визначається як форма історичного нарративу) не є чистою фікцією, і робить спробу наблизитися до минулого та знайти наближені концепти реальності. «Я бачу, – зазначає Г. Іггерс, – що межа між фактом і фікцією невловима. Можна зробити дослідження, багато в чому базоване на фактичних матеріалах або на самих подіях, – на індивідуальних подіях, які були відтворені у результаті критичного аналізу джерел. Але, оформлені у вигляді нарративу, ці події можуть стати вкрай ідеологізованими і надавати нам цілком вибірну і викривлену картину суспільства і культури. Я думаю, що історичний текст розташовується десь між фактографією і фікцією» [1, с.157]. Отже, позиція Г. Іггерса базується на тому, що реальність минулого існує і її можна дослідити. У даному випадку іде зближення із історіографією, яка сприймає кореспондентську істину і намагається її досягти. Це супроводжується засудженням суб'єктивності історика, хоча й визнається її невідворотність.

Польський дослідник Єжи Топольскі розмірковуючи щодо природи історичної істини також має компромісну позицію між постмодерним та традиційним ставленням до даної проблеми. Він вважає, що слід розробити істину з «багатьма обличчями», «нарративну істину», яка б була спроможна синтезувати як когерентні, так і прагматичні складові. «Досягнення такої істини буде відмічено пошуками можливості величезного консенсусу. При цьому критерій порівняння таких істин (які функціонують як плюралістичні) буде міститися у порівняннях емпіричних основ різних нарративів і ефективності їх методів...Вона [Істина – авт.] буде допускати раціональні критерії, запропоновані членами даного суспільства. Вона також буде

допускати і постійну зміну думок. Але навіть така істина не буде заперечувати віднесення себе до реальності і до того, що реальність (або, у випадку з істориками, реальність минулого) не буде розумітися як щось «об'єктивно» існуюче, по відношенню до якого історики залишаються «за дужками»; або як щось, повністю завершене і готове до дослідження» [1, с.182]. Позиція Є. Топольського щодо істини в історичному пізнанні хоча і є спробою синтезувати елементи традиційного та постмодерного бачення, вона далеко відійшла від класичної теорії істини. Ідея плюралізму, «глобального консенсусу» є продуктом постмодерного впливу і його характеристикою.

Легітимізація суб'єктивності історика визначається не просто бажанням будь-якого історика писати будь-що, що він захоче і це має право бути істиною, а в тому, що його суб'єктивність є обумовленою. У цьому контексті постає питання щодо зв'язку між професійною компетенцією історика та етичною складовою дослідження, але це виходить за межі цієї статті.

Як зазначено вище, проблема істини в історичному пізнанні в умовах постмодерну безпосередньо пов'язана із риторичним аспектом історіописання. Використання риторичних категорій щодо історичного тексту є невід'ємним елементом постмодерної теорії історії і ще одним фактором легітимізації суб'єктивності історика.

Поштовхом для розгортання досліджень риторичного пласту історичного тексту стала тропологічна теорія історичного дискурсу Х. Уайта. В її основу було покладено дослідження нарративу, як цілісності, а не як окремих взаємопов'язаних тверджень. Теорія виходить із аналітичної традиції дослідження минулого, в основу якої було покладено вивчення пропозиціональних тверджень істориків та побудови їх взаємозв'язку на принципах дедуктивної логіки. Х. Уайт у своїй теорії відходить від позицій, що історичний нарратив можна побудувати дотримуючись чітких правил дедукції [1, с.36]. Автор вважає, що реальне людське життя потребує логіки праксиса для роздумів про це життя. Ця логіка не передбачає відсутності протиріч, адже реальне життя заповнюється протиріччями і тому, як зазначає

Х. Уайт, нам необхідна така теорія репрезентації реальності, яка б це враховувала. «Компоненти нарративу не зводяться лише до речень. Ці компоненти екстрапропозиціональні і асоціюються із синтаксисом. Але це не граматичний синтаксис. Це синтаксис використання мови, який знаходиться по той бік речень. Ви можете пов'язати речення разом за допомогою логіки, а можете за допомогою тропології. Тропология використовується тому, що нам необхідні у теорії відхилення, систематична девіація від логічних очікувань... Він [Нарратив – авт.] не може бути підкорений суворій логічній дедукції. Саме тому я звернувся до теорії риторики: я думаю, що риторика передбачає теорію імпровізованого дискурсу» [1, с.37].

Використовуючи категорії риторики при аналізі історичних текстів, Х. Уайт виявив залежність змісту історичного тексту від форми (тропу), у який він закладений. «Обрати форму – уже означає обрати і семантичний домен» - зазначає вчений [1, с.39]. Це твердження є важливим для розуміння ступеню свободи історика при написанні ним своєї праці. Будь-який текст має риторичну форму, обрання якої є довільним: «... спочатку ми маємо один рівень, на якому вибудовуються факти і хроніка. На наступному з'являється сюжет: ми «вписуємо» факти у «сюжет». Потім історики певним чином його аргументують у формі пояснення» [1, с.39].

Поняття «сюжет» є невід'ємною складовою у роздумах дослідників-постмодерністів щодо риторичної складової історичних текстів. Х. Кьоллнер зазначав, що «сюжет створює значення» [1, с.76]. Він, спираючись на теоретиків літератури, вважає, що не герої створюють події, які відбуваються у вигаданому сюжеті, а вони самі створенні цим сюжетом: «...тому, коли ми звикаємо міркувати про певні установки або характеристики, які ідентифікують і формують певну історичну епоху – наприклад, розум у період Просвітництва або віру у Середні віки, – то речі вибудовуються у визначену лінію відносно минулого» [1, с.67]. Звернувшись до історії України також можна віднайти сюжети, які визначають «зміст» епохи. Так, приміром, для нас історія України XVII ст. визначається національно-

визвольною боротьбою. Козацтво є «колективним героєм» тієї доби і події періоду вкладаються для нас у визначену лінію. Однак ця сама подія у польській історіографії вписана у сюжет оборони свободи та суверенності держави і роль героїв, сформованих нашим сюжетом, змінюється в їхньому [8]. «Одна й та сама річ може бути представлена у величезній кількості сюжетів і виражена через величезну кількість різних (алегоричних) героїв. Тут варто запитати: а чим був хороший цей сюжет і чого він коштував у контексті скритих витрат... Чим ми повинні пожертвувати для того, щоб розповісти історію певним чином?... Попереднє поняття сюжету повідомляє вам, що включено і що не включено в історію, тому що герої є функцією сюжету» [1, с.68].

Аналізуючи теорію історичного дискурсу Х. Уайта, Г. Іггерс не погоджується з релятивізмом у пізнанні минулого і посідає місце «поміж Ранке і Уайтом»: «я вважаю, що моя позиція могла б бути такою, яка враховувала би і креативні аспекти, і межі розуму. Я розумію увесь ступінь, у якому все історіописання включає в себе ідеологію, але я вважаю, що воно також включає в себе і спробу чесно поводитися з минулим» [1, с.153]. Така позиція характерна й для інших дослідників (згадаємо Є. Топольського). Відмова від всеохоплюючої релятивності пов'язана із моральним аспектом історіографії. Коли текст дослідження присвячений історії Пунічних війн, можна погодитися з тим, що він обумовлений наявністю риторичних елементів і його характер зміниться в залежності від риторичної форми. Інша справа, коли мова у дослідженні заходить про Голокост або Голодомор 1932 – 1933 років. Адже, як зазначає Г. Іггерс, «якщо ми демонтуємо межі між фактом і фікцією і прирівнюємо історію до вигадки, то як ми зможемо захистити себе від твердження, що Голокосту ніколи не було?» [1, с.165]. Така позиція позбавляє історика можливості вільного маніпулювання минулим. Однак, це не означає, що зі зміною культурних умов, в яких створюються історичні праці, не відбудеться змін ставлення до поняття Голокост чи Голодомор. Сучасні репрезентації цих подій в історії

єврейського або українського народу покликані підкреслювати цінність людського життя. У даному контексті думка Х. Уайта про те, що «правильність» мовлення визначається владними структурами не втрачає своєї актуальності.

Ще одним елементом легітимізації суб'єктивності історика в умовах постмодерну виступає поняття «конструкту» та наявності певних «аксіом» мислення, які також визначають сприйняття істориком реальності минулого. Це явище можна окреслити як зумовлену культурою суб'єктивність. Конструктивізм сприймає історію як зумовлену культурою, а процес пізнання минулого є детермінований нею. Польський історик В. Вжосек виокремлює «глибокі пласти культури, що визначають, як саме ми структуруємо, категоризуємо і метофоризуємо світ, а також – який образ формується у нашій свідомості і згодом передається іншим особам у процесі комунікації. Устрій, який ми приписуємо світові, не є тим порядком, що дійсно існує. Ми надаємо сенсу дійсності, що нас оточує, обираючи за провідника базові сенси культури» [6, с.47–48]. Ця позиція також позбавляє історика можливості об'єктивно висвічувати минуле «таким, яким воно було насправді». З іншого боку, чи можна стверджувати, що категорії, актуальні для певної культурної ситуації, втрачають свою актуальність в іншій? Шотландський дослідник Лайонел Госсмен у своєму інтерв'ю зазначив, що не зовсім погоджується з тим, що точки зору змінюються із епохою: «Чи означає це, що марксистські категорії безкорисні і непродуктивні? Чому? Я міг би це визнати, якби люди щиро з самого початку не вірили у евристичну цінність марксизму; або якби вони відчули, що він дискваліфікований практичною невдачею марксистського експерименту. Але і це не очевидно, з моєї точки зору, що ця невдача була необхідною, якби соціалізм був випробуваний в іншому контексті, а не був реалізований у відносно нерозвинутій країні, вкинуту у згубну гонку озброєнь» [1, с.279].

Британський дослідник Пітер Берк вважає конструктивістський погляд на минуле корисним для нової культурної історії. «Це означає, – пише він, –

що ми більше не думаємо про суспільство, як про щось застигле і щось зовнішнє по відношенню до нас; але у певному ступені ми розмірковуємо про нього, як про щось, створене людьми». У той же час нам варто замислитися щодо межі можливостей людини «створювати» минуле. Чи можемо ми, приміром, сказати, що історик «створив» «державу Україна» чи «українську націю»? П. Берк застерігає, що можуть існувати обмеження у подібній креативності.

Підсумовуючи, слід зазначити, що проблема суб'єктивності в історичній науці не піддається однозначному вирішенню. Проте можемо констатувати, що розмивання меж істинного та хибного у постмодерній теорії історії дозволяє узаконити цю суб'єктивність. Це зумовлено «нарративіським поворотом», який відбувся у теорії історичних досліджень на початку 70-х рр. ХХ ст., наслідком чого стало введення риторичного поняття «метафорична істина» стосовно історичного нарративу. Воно має плюралістичний характер, адже риторичні елементи історичного тексту не можуть бути оцінені в термінах кореспондентської «істини» або «хиби». Ці риторичні елементи у працях істориків не можуть бути ліквідовані, вони присутні завжди. Це означає, що будь-який текст, відповідно, несе елемент релятивності і тим самим легітимізує суб'єктивність історика. З іншого боку, виникає питання меж дозволеного. Аспект взаємозв'язку історичної репрезентації та її етичних наслідків потребує подальших досліджень, адже одним з найбільших стримуючих факторів розвитку постмодерної теорії в історіописанні залишається етика.

Список використаних джерел та літератури

1. Доманска Э. Философия истории после постмодернизма / Эва Доманска ; [пер. с англ. М. А. Кукарцевой]. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – 400 с.

2. White H. «The Tropics of History: The Deep Structure of the New Science» / Hayden White // Tropics of discourse. Essays in cultural criticism. – Baltimore and London : The Johns Hopkins university press, 1978. – P. 135–150.
3. Уайт Х. Метаистория. Историческое воображение в Европе XIX века. / Хейден Уайт ; [пер. с англ. под ред. Е. Г.Трубиной, В.В.Харитоновой]. – Екатеринбург : изд-во Урал. ун-та, 2002. – 528 с.
4. Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метфоры / Франклин Рудольф Анкерсмит ; [пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломоец, В. Кашаев]. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – 400 с.
5. Топольский Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Єжи Топольський ; [пер.з польської Н.Гончаренко ; наук.ред. Ю. Волошин]. – К. : К.І.С., 2012. – 400 с.
6. Вжосек В. Історія – культура – метафора. Постановня некласичної історіографії. Про історичне мислення: монографія / Войцех Вжосек; [пер. з польської В. Сагана, В. Склокіна, С.Серякова]; наук. ред. А. Киридон, С. Троян, В. Склокін. – К. :Ніка-центр, 2012. – 296 с.
7. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська ; [пер. з польської та англ. В. Склокін ; наук.ред. В. Склокін, С. Троян]. – К. : Ніка-центр, 2012. – 264 с.
8. Камінський А. С. Історія Речі Посполитої як історії багатьох народів, 1505-1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / Анджей Сулима Камінський ; [пер. з польської Я. Стріхи]. – К. : Наш час, 2011. – 263 с.

**THE LEGITIMIZATION OF THE SUBJECTIVITY OF THE HISTORIAN
IN THE EUROPEAN AND AMERICAN POSTMODERN THEORY
OF HISTORICAL RESEARCH**

The basic principles of the European and American theorists of the history towards the subjectivity of historians in postmodern times are analyzed in this article. The author considers the categories of the postmodern historical methodology which allow to legitimize the subjectivity of the historical texts.

Keywords: postmodern, historical narrative, rhetoric, plot, metaphor, "metaphorical truth".

**ЛЕГИТИМАЦИЯ СУБЪЕКТИВНОСТИ ИСТОРИКА В
ЕВРОПЕЙСКОЙ И АМЕРИКАНСКОЙ ПОСТМОДЕРНОЙ ТЕОРИИ
ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

В статье проанализированы основные принципы, на которых основываются позиции европейских и американских историков и теоретиков исторической науки в решении вопроса субъективности исследователей прошлого. Рассматриваются те категории постмодерной методологии истории, которые позволяют легитимировать субъективность исторических текстов.

Ключевые слова: постмодерн, исторический нарратив, риторика, сюжет, метафора, «метафорическая истина».